

ТЕТЯНА МІРОШНІЧЕНКО

(Полтава)

ЗАПРОВАДЖЕННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ В ОСВІТНЬО-ВІХОВНИЙ ПРОСТІР ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: ІСТОРИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Визначено сутність поняття «арт-терапія», проаналізовано історичні аспекти розвитку арт-терапії, роль та особливості використання арт-терапевтичних технік у роботі вчителя початкових класів з метою створення комфортного середовища щодо формування всебічно розвинутої особистості молодшого школяра.

***Ключові слова:** арт-терапія, психологічно комфортне середовище, гармонізація особистості молодшого школяра, навчально-виховний процес початкової школи.*

Одним із стратегічних напрямків реформування освіти в Україні є гуманістична спрямованість педагогічного процесу, що ґрунтується на засадах глибокої поваги до особистості учня, врахування особливостей його індивідуального розвитку, а також створенні особливого психологічно комфортного навчального середовища в загальноосвітньому навчальному закладі. Цим зумовлений інтерес науковців до пошуку нових, адекватних часу методів психотерапевтичних впливів, спрямованих на самовизначення особистості, розвиток у неї здібностей до рефлексії, що дає змогу знаходити зовнішні та внутрішні механізми для активізації особистісного зростання і творчого саморозвитку.

Правомірно вказати, що одним із найефективніших засобів гармонізації розвитку особистості є мистецтво, застосування якого з терапевтичною метою знаходить втілення в арт-терапії.

Актуальність і ефективність використання різних видів арт-терапії в навчально-виховному процесі освітнього закладу з метою творчого розвитку особистості, вільного самовираження і самопізнання підтверджується широким спектром наукових праць із музикотерапії (Г. Батищева, Т. Борисова, Л. Гаврилова, В. Драганчук, У. Дутчак, Н. Євстігнєєва, Т. Крижанівська, О. Олексюк, О. Отич, В. Петрушин, Г. Побережна, С. Шушарджан та ін.), ізотерапії (О. Вознесенська, О. Деркач, А. Захаров, Л. Мардер, С. Харенко та ін.), танцювально-рухової терапії (Н. Авраменко, Г. Волкова, І. Вольпер, В. Паробій, І. Шептун та ін.), бібліотерапії (Ю. Дрешер, Т. Ключенко, В. Мурашевський, В. Мясичев, В. Невський, М. Рубакін та ін.), пісочної терапії (Т. Грабенко, Н. Дикань, О. Зайва, Т. Зінкевич-Євстигнєєва, М. Кисельова, Л. Лебедева, Н. Маковецька, Н. Сакович, Л. Шик, Н. Юрченко та ін.), лялькотерапії (Н. Зинов'єва, І. Медведева, Н. Михайлова, О. Федій, Т. Шишова, та ін.), казкотерапії (О. Бреусенко-Кузнецов, І. Вачков, А. Гнезділов, Д. Соколов, О. Тихонова та ін.) тощо.

Аналіз сучасних наукових праць із окресленої проблематики свідчить про доцільність застосування зазначених вище технік у професійній діяльності педагога. Водночас проблема впровадження арт-терапевтичних методів у розвивально-освітнє середовище школи I ступеня залишається малодослідженою і потребує глибокого осмислення, обґрунтування, практичного вирішення.

Мета статті – розкрити сутність поняття «арт-терапія», коротко охарактеризувати історичний розвиток арт-терапії, обґрунтувати особливості використання різноманітних арт-терапевтичних технологій у професійній діяльності вчителя початкових класів.

Уважаємо за доцільне коротко зупинитися на питанні становлення арт-терапії як самостійної галузі психотерапевтичних знань.

Терапія за допомогою мистецтва виникла в 30-х роках ХХ століття. Уперше термін «арт-терапія» запровадив англійський лікар і художник Адріан Хілл у 1938 р. в описі своєї роботи з туберкульозними хворими в санаторіях. Він уважав, що завдяки можливості створювати нові образи людина відволікається від переживань з приводу своїх фізичних вад і зосереджує увагу саме на тому, що допомагає їй звільнитися від страждань [9, с. 217].

Бурхливий розвиток арт-терапії розпочався у другій половині ХХ століття в європейських країнах. Основною ознакою прогресування цього методу є відкриття перших професійних об'єднань арт-терапевтів. Так, у 1963 році була створена Британська арт-терапевтична асоціація, у 1969 році – Американська арт-терапевтична асоціація. Метою діяльності цих об'єднань було сприяння збереженню психічного і фізичного здоров'я громадян за допомогою образотворчого мистецтва та інших видів творчості як психотерапевтичного інструменту. В Україні арт-терапія поки що перебуває в процесі становлення. У 2003 році у м. Києві заснована суспільна організація «Арт-терапевтична асоціація», основною метою якої є науково-просвітницька діяльність, сприяння розвитку та впровадженню арт-терапевтичних методів в Україні. Президентом громадської організації є кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології АПН України О. Вознесенська. Науковець вказує на практичне значення використання технологій арт-терапії в освіті. Воно полягає в тому, що учасники педагогічного процесу здобувають цінний досвід позитивних змін, поступово відбувається поглиблене самопізнання, самосприйняття, гармонізація особистості, розвивається рефлексія й аналіз своєї поведінки, думок і почуттів, розширюються зв'язки з іншими людьми, формується взаємоповага та взаєморозуміння при груповій роботі, здатність до вираження своїх почуттів і ставлень до інших [1, с. 2-3]. О. Вознесенська вважає арт-терапію методом творчого розкриття здібностей і сутнісного потенціалу людини, мобілізації її внутрішніх механізмів саморегуляції та зцілення.

Аналіз наукової літератури свідчить, що існують різні погляди на визначення самого терміну арт-терапія. М. Кисельова, зокрема, визначає арт-терапію як «метод, пов'язаний з розкриттям творчого потенціалу індивіда, звільненням його прихованих енергетичних резервів, знаходженням ним оптимальних способів вирішення своїх проблем» [7, с. 7].

В енциклопедії освіти арт-терапія визначається як «лікувально-профілактична й корекційна діяльність з використанням мистецтва; складова психотерапії, складний синтез галузей наукових знань – педагогіки, психології, мистецтва, медицини, ергономіки» [6, с. 29].

Сучасний науковець С. Гончаренко трактує арт-терапію як «динамічну систему взаємодії між учнем (дитиною, студентом, дорослим), продуктом його зображувальної творчої діяльності і педагогом (арт-терапевтом) в так званому «фасилітуючому» (від. фр. *faciliter* – полегшувати) арт-терапевтичному просторі з метою реалізації важливих функцій освіти: психотерапевтичної, корекційної, діагностичної, розвивальної, психопрфілактичної, реабілітаційної тощо» [2, с. 36].

Відповідно до досліджень О. Федій, арт-терапія, як визначальна складова естетотерапії, є «системою психолого-педагогічних впливів, яка базується на використанні мистецьких засобів у навчально-виховному процесі з метою подолання негативних емоційно-чуттєвих станів та створення особливих умов у освітньому просторі для творчого розвитку особистості» [10, с. 162]. Науковець вважає, що основними засобами арт-терапії є засоби, зумовлені видами мистецтва: малюнок (терапія образотворчим мистецтвом), гра (ігротерапія), казка (казкотерапія), пісок (пісочна терапія), лялька (лялькотерапія) тощо.

У наш час відбувається становлення нового напрямку розвитку арт-терапії – педагогічного, що полягає в певній «соціальній терапії» особистості та корекції стереотипів її поведінки засобами художньої діяльності. На думку Л. Лебедевої, педагогічний напрям арт-терапії має неклінічну спрямованість, тобто розрахований на потенційно здорову особистість, а також пов'язаний зі зміцненням психічного здоров'я дитини й виконує здебільшого профілактичні та корекційні функції [8, с. 28]. Науковець вважає, що особливість використання арт-терапевтичних методик у педагогічній практиці сучасної школи як інноваційної технології особистісно орієнтованого навчання і виховання полягає у розв'язанні низки психолого-педагогічних завдань: діагностичних, психотерапевтичних, виховних, розвивальних, корекційних. Вважаємо за доцільне більш повно розкрити сутність цих завдань у контексті навчально-виховного процесу початкової школи.

Діагностика. У процесі арт-терапевтичної роботи вчитель має можливість отримати інформацію про розвиток та індивідуальні особливості кожного учня. У ході спостереження за школярами під час навчальної та позакласної діяльності педагог може більше дізнатися про їх інтереси, цінності, побачити внутрішній світ, відчути неповторність кожного вихованця, а також виявити проблеми, що підлягають спеціальній корекції. Саме в процесі арт-терапевтичних занять легко виявляється характер міжособистісних стосунків. Арт-терапія дає можливість визначити і внутрішні, глибинні проблеми особистості.

Психотерапія. «Лікувального» ефекту можна досягти завдяки тому, що у процесі творчої діяльності створюється атмосфера емоційної теплоти, доброзичливості, емпатійного спілкування, визнання цінностей особистості іншої людини, її почуттів, переживань, піклування про неї. У процесі роботи в учнів виникає відчуття психологічного комфорту, захищеності, радості, успіху, в результаті чого мобілізується цілющий потенціал емоційної сфери дитини.

Виховання. При виконанні завдань з елементами арт-терапії у груповій, колективній формі роботи учні вчать працювати й взаємодіяти в колективі, набувають навичок коректного спілкування, співчуття, взаєморозуміння, взаємоповаги, взаємодопомоги, що позитивно впливає на формування міцного, дружнього колективу, морально-етичних загальнолюдських цінностей. У процесі спільної арттерапевтичної роботи створюються відкриті, довірливі стосунки як з однолітками, так і з учителем.

Розвиток. Завдяки використанню різноманітних форм художньої експресії створюються умови, за яких кожен учень переживає успіх у тій чи іншій діяльності, самостійно справляється з поставленими завданнями. При цьому виникає «ситуація успіху», внаслідок чого в дітей формується почуття задоволеності, віри у власні сили, гідності та самоповаги. Молодші школярі вчать вербалізації емоційних переживань, відкритості у спілкуванні.

Корекція. Достатньо успішно відбувається корекція образу «Я», який раніше міг бути деформованим, покращується самооцінка, зникають неадекватні форми поведінки, налагоджуються способи взаємодії з іншими людьми. Особливо позитивні результати можуть бути отримані в роботі з молодшими школярами, в яких спостерігаються відхилення у розвитку емоційної та вольової сфер, оскільки арт-терапевтична діяльність сприяє зниженню рівня тривожності, агресивності, страхів, сором'язливості та гіперактивності учнів [8, с. 29-30].

Таким чином, можна стверджувати, що використання арт-терапії в освітньо-виховному процесі початкової школи має потужний потенціал у створенні психологічно комфортного педагогічного середовища, що, в свою чергу, сприяє гармонізації розвитку особистості через здатність самовираження і самопізнання.

Сучасний науковець О. Деркач, вивчаючи проблему використання арт-терапевтичних технік у професійній діяльності вчителя початкових класів, акцентує увагу на актуальності питання адаптації першокласників до умов навчально-виховного процесу школи засобами арт-терапії. Важко не погодитися з тим, що контроль за

процесом адаптації учнів перших класів до шкільного життя здійснюється як з боку шкільного психолога, так і вчителя. О. Деркач визначає, що результатами шкільної дезадаптації є труднощі в навчанні аж до стійкої неуспішності; ускладнення стосунків з однокласниками чи вчителями; небажання ходити до школи; симптоми соматичних захворювань (головний біль, біль у животі, порушення сну, апетиту, гнітючий настрій, підвищена стомлюваність тощо); емоційні порушення, що проявляються у зниженні товарищескості, емоційної стійкості, самоконтролю, соціальної сміливості та збільшенні показників емоційної збудливості, тривожності, нейротизму, а також неуважності на уроках, нездатності до тривалого зосередження [3, с. 16].

Розглядаючи особливості застосування арт-терапевтичних технік у виховній роботі вчителя початкових класів, О. Деркач пропонує використання проєктивних графічних тестів у процесі діагностики шкільної дезадаптації першокласників. Серед них слід назвати проєктивні малюнки «Школа тварин» (С. Панченко), «Я в школі» (Р. Овчарова), «Мій клас», «Що мені подобається в школі» (А. Лескова-Савицька) та ін. [4, с. 24].

Суттєвою перевагою використання проєктивних графічних тестів, на думку Т. Зінкевич-Євстигнеєвої, є поліваріантність таких завдань. Окрім відомих усім традиційних тематичних тестів, спрямованих на вивчення особистісних якостей людини (наприклад – «Дім-дерево-людина», «Неіснуюча тварина», «Конструктивний малюнок людини із геометричних фігур» тощо), існує ряд так званих вільних та нетрадиційних тематичних тестів-малюнків, що пов'язані із деякою символізацією тих чи інших психічних процесів (наприклад, темами для вільних тестів можуть бути: «Вільний малюнок», «Мій настрій», «Малюнок із закритими очима», «Танець на папері», «Карта життя» тощо) [5, с. 21-23].

Використання арт-терапевтичних технологій вчителем початкових класів може відбуватися на будь-якому уроці як складова частина художньо-творчої спонтанної діяльності, або при проведенні різноманітних занять художньо-прикладного характеру в окремо визначений позанавчальний час. Завдання у контексті арт-терапії, що можна запропонувати молодшим школярам, можуть бути найрізноманітнішими: від звичайного малювання, аплікації, ліплення до колажування, виготовлення ляльок, створення «живих» картин у пісочниці, інсценізацій (драматизацій) тощо.

Окремої уваги потребує вивчення питання створення колажів у початковій школі. Адже колажування, як і будь-яка візуальна техніка, дає можливість розкрити потенційні можливості дитини, спирається на позитивні емоційні переживання, пов'язані з процесом творчості. Крім того, для виготовлення колажу учасникові не потрібні спеціальні художні здібності, оскільки ця техніка дає змогу кожному одержати успішний результат. Так, наприклад, у процесі вивчення навчального предмета «Я і Україна» в 3 класі дітям пропонуються завдання на створення колажу з таких тем: «Упізнай мене!» (підбірка власних фотографій учнів у різні вікові періоди), «Яке коріння у твого родовідного дерева?» (малювання родовідного дерева), «Улюблене свято» тощо.

Таким чином, проведений аналіз наукової психолого-педагогічної літератури свідчить, що арт-терапія є одним із перспективних методів формування всебічно розвиненої особистості молодшого школяра та повністю відповідає сучасним тенденціям гуманізації освіти. Використання арт-терапевтичних технологій у навчально-виховному процесі початкової школи сприяє підвищенню в учнів інтересу до навчальної діяльності, розвитку творчого потенціалу школярів. Подальшого вивчення потребують питання застосування окремих методів арт-терапії в позакласній роботі вчителя початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вознесенська О. Особистісний розвиток студентів засобами арт-терапії : відповідальність системи освіти / О. Вознесенська // Управління освітою. – 2009. – № 1. – Вкладка. – С. 2-3.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.

3. Деркач О. Малюємо школу : діагностика шкільної дезадаптації першокласників засобами арт-терапії / О. Деркач // Мистецтво та освіта. – 2010. – № 4. – С. 15-18.
4. Деркач О. Арт-терапевтичні техніки в роботі соціального педагога / О. Деркач // Соціальний педагог. – 2008. – № 2. – С. 15-28.
5. Зинкевич-Евстигнеева Т. Психодіагностика через рисунок в сказкотерапії / Т. Зинкевич-Евстигнеева, Д. Кудзилов. – СПб. : Речь, 2004. – 144 с.
6. Енциклопедія освіти / [гол. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Киселева М. В. Арт-терапия в роботі с дітьми / М. В. Киселева. – СПб. : Речь, 2006. – 160 с.
8. Лебедева Л. Д. Арт-терапия в педагогіці / Л. Д. Лебедева // Педагогіка. – 2000. – № 9. – С. 27-34.
9. Рудестам К. Групповая психотерапия / К. Рудестам. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 384 с.
10. Федій О. А. Підготовка педагогів до використання засобів естетотерапії: теорія і практика : [монографія] / О. А. Федій. – Полтава : ПНПУ, 2009. – 404 с.

ТАТЬЯНА МИРОШНИЧЕНКО

ВВЕДЕНИЕ АРТ-ТЕРАПИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ: ИСТОРИКО-МЕТОДИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Определена сущность понятия «арт-терапия», проанализированы исторические аспекты развития арт-терапии, роль и особенности использования арт-терапевтических техник в работе учителя начальных классов с целью создания комфортной среды по формированию всесторонне развитой личности младшего школьника.

Ключевые слова: арт-терапия, психологически комфортная среда, гармонизация личности младшего школьника, учебно-воспитательный процесс начальной школы.

TETYANA MIROSHNICHENKO

INTRODUCING OF ART THERAPY IN EDUCATIVE SPACE OF PRIMARY SCHOOL: HISTORICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

The definition of the term “art therapy” is considered. The historical aspects of art therapy, the role and peculiarities of using art therapy techniques in the work of a primary school teacher in order to create a comfortable environment for the formation of a thoroughly developed personality of primary schoolchildren are analysed.

Keywords: art therapy, psychologically comfortable environment, harmonization of personality of junior pupils, the educational process of primary school.

Одержано 26.10.2012, рекомендовано до друку 2.11.2012.